

El parlar de sa, una veu mallorquina al País Valencià

Joan-Lluís Monjo Mascaró

Centre d'Estudis de la Repoblació Mallorquina

El maig de 1997 la companyia Dagoll Dagom presentava en el teatre Poliorama de Barcelona una versió nova de *Pigmalió*, de G. Bernard Shaw. En aquesta ocasió, es tractava d'una adaptació a càrrec de Xavier Bru de Sala, sobre la traducció de Joan Oliver. La història s'ambientava en la Barcelona de 1916.

Un dels encerts de l'adaptació era traslladar a la realitat catalana la importància que aquesta obra concedeix a la pronúncia d'una llengua i, per extensió, a la variació lingüística. En efecte, en el primer acte es presenta el senyor Jordana, un personatge amb grans coneixements en el camp de la dialectologia catalana. Però el context lúdic del teatre ens el mostrava d'entrada no com un científic sinó com un endeví eixit d'un espectacle de varietats. Era capaç de reconèixer amb un alt grau de precisió la procedència exacta de qualsevol interlocutor només de sentir-lo parlar en una frase. I l'expectació arribava al seu punt culminant quan un desconegut el posava a prova amb una qüestió que pareixia impossible d'encertar. Li demanava per la procedència de la seua muller. Segons indiquen les acotacions, la dona, «amb accent vagament mallorquí, però avalencianat», li feia aquesta advertència: «Som d'un lloc que no surt damunt ets mapes.» D'on devia procedir aquesta dona, capaç de mesclar unes modalitats dialectals aparentment tan apartades?

L'expert pogué precisar, amb una gran dosi d'erudició, que era oriünda de la Vall de Gallinera. I, en efecte, la dona li ho confirmà esbalaïda: «Exacte. Si em punxen, no m'ix sa sang. Ho sap tot.» Deixant de banda les inexactituds i les llicències literàries d'aquest afegitó (com ara, les formes *som*, *ets*), cal agrair que, per reptar el dialectòleg, s'haja fet al·lusió a aquesta modalitat lingüística valenciana tan particular pel seu tiny mallorquinitzant.

L'objectiu del nostre article serà de donar unes pinzellades sobre el «parlar de sa» o «tarbener», la modalitat lingüística més característica dins de l'anomenat «valencià mallorquí». L'ús de l'article salat és el seu tret més important, un ús que a la primeria del segle xx encara s'estenia per diverses localitats muntanyenques del Sud valencià; com la Vall de Gallinera. Així mateix farem unes quantes reflexions de caràcter sociolingüístic, amb una mirada posada també en l'esdevenidor.

Mallorquí, salat, parlar de sa

Del segle xix tenim les primeres referències del parlar tarbener, que podem llegir en el *Diccionario* de Pascual Madoz (1845, II: 57): «*Expulsados los moriscos en 1610, fue poblada por mallorquines, como lo convence su idioma particular, que aún conservan algo modificado*», i en unes notes del frenòleg i lingüista català Marià Cubí (*La antorcha*, núm. 59, 1849: 466; devem aquesta notícia a Veny, 1985: 50): «*Hai en ella [provincia d'Alacant] pueblos como Tàrbena, en que se habla el mallorquín puro.*»

A la primeria del segle xx visitaren Tàrbena dos lingüistes formats a Europa amb els darrers corrents de la filologia: Pere Barnils (1911) i Antoni M. Alcover (1918). Documentaren la vigència de l'ús de l'article salat a Tàrbena i el seu estat de retrocés a la Vall de Gallinera. El testimoni d'Alcover és especialment interessant per la riquesa d'informació que aporta. Es tractaria de la primera anàlisi d'aquesta modalitat. Se'n pot llegir un extracte dins Alcover (1918b);

poden consultar-se íntegrament aquestes anotacions en els seus *Quaderns* (Alcover, 1918a; transcrits per Perea [2005]). La informació és especialment important a l'hora de delimitar el darrer enclavament del salat al País Valencià: les valls muntanyenques del territori més intensament afectat pel repoblament balear en el segle XVII (1918a: 21). Alcover diferencià una localitat on l'ús manifestava major vitalitat (Tàrbena) i una zona on se'n documentava el retrocés generacional; segurament amb diferents graus de manteniment (l'Orxa i les valls d'Alcalà, Ebo, Laguar i Gallinera). D'aquest darrer municipi afirmava que «usen aqueys articles la gent vella, de 40 anys en amunt; els joves d'una trentena d'anys en avall ja no usen tals articles» (Alcover, 1918a: 14).

La isoglossa de l'ús del salat al País Valencià determinarà la seua consideració dins de la cartografia dialectal catalana des de Barnils, que n'era coneixedor de primera mà: «En entrar al valencià constatem per endavant el parlar *mallorquí-salat* de Tàrbena i de la Vall de Gallinera (*sa dona*, la dona; *sa casa*, la casa)» (Barnils, 1919: 7).

La denominació «mallorquí o «salat de Tàrbena i la Vall de Gallinera» féu fortuna i es reproduí i consolidà en altres publicacions posteriors en què es tractava la divisió dialectal catalana (destaquem Veny, 1984 [1978]: 31); fins i tot en el moment en què l'ús de l'article salat s'havia extingit fora de Tàrbena. Cal advertir que l'apel·latiu «mallorquí» no té un caràcter estrictament lingüístic; fa referència a la procedència de la migració que trasplantà el salat al País Valencià a l'edat moderna; no debades Barnils parlava d'una «colònia mallorquina». Es decebria qui volgués trobar a Tàrbena característiques tan marcadament mallorquines com la pronúncia de la vocal neutra tònica o determinats elements específics de la conjugació (*parl*, *serveisc*, *som*, *cantam*, *cantau*, *deim*, *deis*) o del lèxic (*al·lot*, *ca*, *cercar*, *espira*, *llenegar*, *madona*, *travelar*...). Ja ho advertí Alcover (1918b: 221) i ho precisà Veny (1972: 19) en referir-se a «l'adaptació del sistema dialectal que portaven els mallorquins al sistema del valencià» del tarbener.

Però era inexacta la consideració de reduir l'àrea d'influència mallorquina a la isoglossa del salat. Els estudis de Costa (1978), posteriorment aprofundits en Mas-Monjo (2002), demostraren que l'aportació balear al repoblament de Regne de València afectà una àrea molt més extensa que els redolets que es dibuixaven en els mapes dialectals. La dificultat de redreçar demogràficament el territori valencià després de la sagnia de l'expulsió dels moriscos (1609) va necessitar l'aportació de colons vinguts de

fora del Regne. En aquest sentit, les illes Balears, especialment Mallorca, destacaren per l'aportació humana que s'instal·là sobretot a la Marina, la Safor i el Comtat; encara que en grau menor també es documenta la presència d'emigrants illencs en altres comarques diverses. Amb aquesta nova perspectiva, Colomina (1986) i posteriorment Beltran (1999, 2005) i Beltran-Herrero (2011a,b) han estudiat el tarbener emmarcat dins del context d'una àrea valenciana en què es detecta la presència de fenòmens dialectals explicables per l'influx insular. S'eixamplà més enllà de l'anècdota localista un subdialecte, anomenat «valencià mallorquinitzant» per Beltran (1999) i posteriorment «valencià mallorquí» per Beltran-Segura (2017), considerat dins de la proposta més actualitzada del mapa dialectal valencià.

Tanmateix, es continua destacant Tàrbena com «el poble que millor ha mantingut el llegat mallorquí i el que més consciència identitària té» (Beltran-Segura, 2017: 120). És important posar en relleu la idea de la identitat lingüística, ja que les característiques dialectals del parlar tarbener generen un fort sentiment d'identificació. Localment existeix la noció de «parlar de sa» o «tarbener», que es diferencia del «parlar de la» o valencià general. També comarcalment es reconeix el caràcter particular d'aquest parlar, unit a la memòria del repoblament. S'hi associen així mateix una sèrie de materials folklòrics en què es posen en evidència d'una manera jocosa els elements més cridaners; com ara, l'article salat, a través del topònim burlesc *Satàrbena* i del gentilici *satarbeners* (Mas-Monjo, 2002: 103-108).

Parlar de la, parlar de sa

En el context dialectal valencià, els elements particulars que defineixen el parlar «de sa» són sobretot de caràcter morfosintàctic. El més important és l'article

Acte de lliurament de premis. Festa de 2019

salat. Cal advertir que, com en les altres àrees catalanes on s'usa, aquest article es presenta combinat amb l'article literari en un sistema que depèn de criteris semàntics o estilístics particulars de cada indret. Podríem dir que el sistema tarbener està a mitjan camí entre el mallorquí i el cadaquesenc (per exemple, coincideix amb el segon amb formes com *la veritat, la nit, l'hivern, el metge, el cor*; però s'acosta al primer amb *es sol, s'aigua, s'oli, sa mà, s'altre*).

També defineixen aquesta modalitat l'ús de l'article personal (amb les formes *en, la, l'*); els demostratius amb la forma reforçada (*aquest/a, aqueix/a, aquests/es, aqueixos/es*); el manteniment de la forma adverbial *aquí* (per al segon grau), diferent de *ací* (per al primer grau); els morfemes verbals en *aa* o *ee* diferents del sistema valencià, com a resultat d'una adaptació precedent a la fonètica balear amb la vocal neutra [ə] (indicatiu: *jo parla*; subjuntiu: *jo parla, ell parla*; imperatiu: *pose't*); els reforços epentètics del tipus *els-a, a-na qui, a-na què, a-hi ha* o la forma eufònica *an* (*an es carrer, an aqueixa, an açò*).

Fonèticament destaquen els resultats no normatius de les *aa* i *ee* com a herència d'una neutralització anterior (*d[e]munt, cad[e]*; *r[a]dó, [a]l Nostr[a] Senyor*), la tendència a l'afèresi de la *a* inicial (*'gulla, de 'cí 'd'ací*), l'absència de la iod davant de la palatal sorda (*pe[[j], a[[j]ò*) o la tendència de produir certes assimilacions consonàntiques (*ev veig 'et veig', catsana 'capçana'*). Els tres primers trets reapareixen amb major o menor grau en tota l'àrea mallorquitzant.

Pel que fa al lèxic, es detecten certes variants característiques del català oriental (*nedar, treure, jonquera*) o que suposen una alteració compartida pel mallorquí

(*guiterra, juger 'llauger', ribrell, secor-rar 'socarrar'*). Perviu en formes divergents amb el valencià general que es poden atribuir a l'influx mallorquí (*anit passada, dissabte, espitjar, esguitar, ganjol, grill, rentar, sembrar, ser-radís per anit, vespra, espentar, esguitar, lliri blau, galló [de cítric], llavar, plantar, serradura*). Els mallorquinismes lèxics sovint són compartits per diversos pobles veïns, però el tarbener no presenta tots els que es documenten comarcament (com ara, *desconeix ammèl·lera, pebrebò, tudar*).

Cal advertir que hi havia hagut una certa consciència de flexibilitat quant als registres de la llengua, al marge del castellà. Així, el «parlar de sa» tradi-

cionalment s'ha fet servir només com un registre intern de caràcter col·loquial entre els membres de la mateixa comunitat de parla. Els seus usuaris eren capaços d'adaptar-se al valencià general en diversos contextos i ometre els localismes més divergents; com ara, en adreçar-se a interlocutors forans, en l'escriptura o en la literatura. Així, per exemple, els versadors (poetes populars) tarbeners han tingut la tendència d'expressar-se «de la».

Sa festa des parlar de sa

Com hem vist, Tàrbena és el *darrer dels mohicans* quant a l'ús dels articles derivats de IPSE, IPSA al País Valencià. Tot i que actualment el seu ús està atestat en totes les generacions, presenta una situació preocupant de regressió. El context sociolingüístic contemporani no afavoreix com antany l'expansió natural d'una modalitat dialectal tan marcada. En conseqüència, el tarbener ho té ben complicat a l'hora de ser l'instrument natural de comunicació i d'integració en la generació més jove. Són múltiples els elements que hi juguen en contra; per exemple, la davallada demogràfica, el component exogen en la formació de matrimonis, l'emigració, la pressió del model estàndard a través de l'escola i dels mitjans de comunicació... Encara que, òbviament, la reculada dels models lingüístics ancestrals és un fenomen documentat arreu, com a resultat d'una societat en vies de globalització.

Potenciar els sentiments positius devers la diversitat cultural és una bona mesura per a assegurar la conservació de les expressions minoritàries. En aquest sentit, el Centre d'Estudis de la Repoblació Mallorquina impulsà una iniciativa inèdita dins del

context local: Sa Festa des Parlar de Sa. La proposta materialitzava un dels objectius d'aquesta associació: l'estudi i la difusió del llegat cultural del repoblament balear i, alhora, la canalització del sentiment d'estima pel patrimoni lingüístic propi que persisteix en la societat tarbenera.

L'eix vertebrador de la proposta, l'ha sustentat un concurs literari de narrativa en què els participants han de fer servir d'una manera literària el tarbener. Es tracta d'un exercici de reflexió sobre l'ús de la llengua amb l'objectiu de potenciar l'estima per aquest parlar; sense que això implique una voluntat de secessionisme lingüístic. La idea fonamental és la projecció del tarbener, vist no merament com un fenomen local sinó com a patrimoni de tota la comunitat lingüística catalana. De fet, el tarbener representa metafòricament la unitat de la nostra llengua, ja que els seus trets, estranys al valencià, tenen un reflex en altres contrades. Per tant, no són xorques les mesures per al seu manteniment: representa un engranatge més per a la preservació del català dins la biodiversitat cultural del planeta.

Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, A. (1918a): *Escorcolls lingüístics. Quadern II*, Arxiu del Regne de Mallorca: Quaderns lingüístics Alcover-Moll, 37/14 [manuscrit].
- ALCOVER, A. (1918b): «Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya Occidental», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, X, pp. 172-176.
- BARNILS, P. (1912): «Zur Kenntnis einer mallorquinischen Kolonie in Valencia», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 36, p. 601-607 [reproduït dins l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, VI, pp. 181-188, 1933].
- BARNILS, P. (1919): «Dialectes catalans», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, VII, pp. 1-10.
- BELTRAN, V. (1999): «Els parlars mallorquinitzants de la Marina», *Caplletra*, 26, pp. 171-191.
- BELTRAN, V. (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, 2 vols., Universitat d'Alacant, Alacant.
- BELTRAN, V. – HERRERO, T. (2011a): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa*, MACMA-IECMA.
- BELTRAN, V. – HERRERO, T. (2011b): *Atlas lingüístic dels parlars de la Marina*, MACMA-IECMA.
- BUSQUET, N. (2011): *El parlar salat: descripció, àmbit geogràfic i ús*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Blog «Festa des Parlar de Sa» [<https://altarbani.wixsite.com/festadesparlarsedesa>]
- COLOMINA, J. (1986): «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», *Actes del 7è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Abadia de Montserrat, pp. 659-678.
- COLOMINA, J. (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana, València.
- COSTA J. (1977-1978): «La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII», *Trabajos de Geografía*, núm. 34, Mallorca, pp. 87-91.
- MADOZ, P. (1987): *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol. II (edició facsímil del text de 1845), Edicions Alfons el Magnànim, València.
- MAS, A.; MONJO, J.L. (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Govern de les Illes Balears, Sa Nostra, Mallorca.
- MONJO, J.L. (1993): «No és lo mateix parlar amb la reina que amb sa gerra (sobre l'ús de l'article literari al parlar de Tàrbena)», *Actes del 9è Col·loqui AILLC*, 2, Abadia de Montserrat, pp. 473-494.
- MONJO, J.L. (2009): *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Universitat d'Alacant – Departament de Filologia Catalana, Alacant.
- PEREA, M.P. (2005): *Dades dialectals. Antoni M. Alcover*, Govern de les Illes Balears [CD-ROM].
- VENY, J. (1972): «El llegat mallorquí de Tàrbena (Alacant)», *Lluc*, 614, pp. 18-20.
- VENY, J. (1984): *Estudis de geolingüística catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- VENY, J. (1985): *Introducció a la dialectologia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Biblioteca Universitària, 4, Barcelona.
- VENY, J. (1984): *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*, Moll, Palma [1a edició, 1978].